

LES RELACIONS ENTRE LES COMUNITATS JUEVES DE VIC I GIRONA (S.XIV)

IRENE LLOP I JORDANA

Al segle XIV, Vic era el centre econòmic i comercial de la Plana, era seu episcopal i al llarg del segle XIII experimentà un creixement demogràfic que es reflectí en una expansió urbanística. Tot i que no sabem en quin moment els jueus s'estableixen a Vic, les primeres referències documentals ens situen a la segona meitat del segle XIII, en aquest context de creixement de la ciutat.

L'aljama de jueus de Vic es relaciona amb altres aljames de jueus: Manresa, Barcelona, Berga i Girona, entre altres. Les relacions amb la comunitat jueva de Girona són les més documentades. Aquestes relacions es troben en l'àmbit fiscal, econòmic i familiar¹.

FISCALITAT

Els jueus i els musulmans eren considerats cofre i tresor del senyor rei. Que els jueus fossin *coffre e tresor* del rei implica que depenien exclusivament del poder reial, i que se'ls considerava una font de rendes a canvi de protecció². Aquesta minoria havia de pagar diferents tipus de contribucions: *trahut*

¹ Per elaborar aquest treball he consultat els següents *Libri Iudeorum* que es conserven a l'Arxiu Episcopal de Vic: L.I. 18 (1334-1336), L.I. 19 (1334-1340), L.I. 20 (1334-1342) i L.I. (1341-1354)

² L'aljama pot trobar-se en quatre situacions, depenent del senyoriu jurisdiccional: de reialenc, de senyoriu eclesiàstic, senyoriu nobiliari ordes militars (els de senyoriu eclesiàstic, nobiliar o d'ordes militars no pagaven taxes amb jueus de reialenc).

(més o menys com les *questies* cristianes, fixat en una quantitat concreta), senes, contribucions no regulars (privilegis, multes o perdons que exigien un pagament al rei) i subsidis extraordinaris (que pagaven a més dels ordinaris).

L'aljama és l'entitat jurídica formada pel conjunt dels jueus de cada ciutat o poble. Cap jueu no pot estar fora de la jurisdicció de l'aljama, i un dels deures més importants dels membres de l'aljama era el pagament de taxes. Quan vivia en un lloc que no estava organitzat com a aljama, havia de pagar a l'aljama propera, i només en algun cas excepcional es pagava als cristians. Cap jueu no podia ser de més d'una aljama ni pagar més impostos, i això esdevé un problema quan els jueus tenien propietats o negocis a diversos llocs o canviaven sovint de domicili.

En matèria de taxació les comunitats catalanes, aragoneses i valencianes constituïen tres unitats separades. Les trobades dels delegats de Catalunya, Aragó i València es feien per iniciativa reial o per reacció a les seves demandes, però no era un fet regular, no era una institució central eficient. El rei usava l'organització comunal per la recaptació de taxes, generalment insistia en trobades a les ciutats principals del territori (Barcelona, Saragossa o València). Al rei li convenien aquest tipus de trobades, per accelerar el procés de recaptació de taxes, assegurar-se el pagament i rebre els comptes.

Després de la distribució de taxes entre les comunitats de territoris i partició entre els membres, venia la part del col·lector. A vegades els secretaris de l'aljama transmetien directament al rei la quantitat. Així com durant el regnat de Pere II els oficials jueus eren funcionaris de cort i representants locals del rei, a partir del rei Alfons trobem que els cristians i funcionaris s'impliquen en la recaptació de taxes dels jueus. Almenys des de 1289 no trobem jueus encarregats de collir taxes de comunitats jueves: ara serà el tresorer reial qui prengui un rol actiu en la recaptació de taxes jueves. Aquesta situació no canviarà al llarg del s.XIV.

A Catalunya es crea la *col·lecta*, un grup de comunitats centrat en una aljama principal que formava una àrea per la recaptació de taxes³, tot i que després assumí funcions addicionals en el govern local. Aquest sistema oferia avantatges al rei: no li costa res, li estalvia oficials i despeses, i l'allibera de nombrosos problemes perquè no ha de parlar separatament amb totes les

³ En hebreu s'anomena *tevah*, arca, ja que les taxes pagades per les comunitats de la col·lecta es posaven a l'arca. Aquest sistema tingué legitimitat halàquica, com la de R.S. ben Adret.

comunitats catalanes. Cada col·lecta l'encapçala la ciutat principal (en un principi Barcelona, Girona, Lleida i Tortosa⁴) seguida de les menors, i aquestes comunitats representaven totes les aljames catalanes⁵. El pagament de cada col·lecta depenia de la força econòmica i demogràfica d'aquesta. El problema que suposa aquest sistema és el predomini de l'aljama principal sobre les altres.

El nombre de col·lectes augmenta al llarg del s.XIV. Potser la multiplicació de caps de col·lecta rau en el fet que no s'acceptava la imposició de l'aljama principal. Un exemple seria el cas de Vic: Vic tenia una doble jurisdicció des del segle XI, la del bisbe i la del senyor de Montcada (la partida jussana i la partida sobirana). Cada partida rebia els censos i impostos corresponents, però a partir del s.XII començaren les lluites. La dualitat jurisdiccional té efectes econòmics (hi ha dos mercats, el Mercadal i el de Quintana), efectes jurídics (hi ha dos consells municipals) i efectes socials (determinat pel fet de ser d'una o altra jurisdicció)⁶. El 1315, el bisbe Berenguer ça Guardia adjudica a Jaume II el seu dret a la part episcopal, i més endavant dóna el privilegi de constitució d'un règim municipal fix i estable format per tres consellers i vint jurats⁷. En aquest moment, Vic rep el títol de ciutat. Les lluites internes municipals van continuar fins al 1450, quan Alfons el Magnànim compra l'altra partida i tota la ciutat queda sota domini reial⁸.

El 1315, els jueus de Vic que pertanyien a la casa de Montcada van rebutjar ser considerats part de la col·lecta de Barcelona, i aquesta va voler negar-li els drets garantits als jueus de Catalunya dient que aquests privilegis només afectaven els jueus del rei; però els jueus de Vic van recordar que ells eren jueus catalans i que el rei concedí els privilegis *ad omnes iudaeos infra Cathaloniam existentes, nulla exceptione facta*, sense importar si eren reials o baronials i que, per tant, podien fer ús dels privilegis reials. Els jueus de Barcelona van respondre que per gaudir-ne els beneficis calia compartir les obligacions, especialment la de pagar impostos. Els jueus de Vic van respondre que ells ja pagaven impostos, al seu senyor. Els jueus de Barcelona amenaçaven amb el *vet* (excomunió). Finalment, es pronuncià un ban contra els jueus de la part de Montcada. Girona també intentà incloure els jueus de Vic

⁴ La primera menció de la col·lecta de Barcelona data de la meitat del s.XIII. Durant uns anys, Lleida estava entre Catalunya i Aragó, i Fraga i Montsó pertanyien a la seva col·lecta.

⁵ Els jueus de Rosselló van formar part del Regne de Mallorca entre 1275 i 1348.

⁶ OLLICH, *Camp i ciutat*, p. 30-32.

⁷ DURAN, "El règim municipal de Vich", *Ausa* (Vic), II, núm. 21 (1957), p. 541-545

⁸ JUNYENT, *La ciutat de Vic i la seva història*, p. 133-138

sota la seva jurisdicció: per cada talla que es feia, arribaven delegats de Barcelona i de Girona per exigir el pagament, que sempre negaven, i de nou eren amenaçats amb l'excomunió. Quan la part del Bisbe passà a ser domini reial, els seus jueus van ser part de la col·lecta de Barcelona, mentre que els de Montcada no van canviar mai de senyor⁹.

Aquest conflicte sobre l'adscripció dels jueus a la col·lecta de Girona o de Barcelona a principis del s.XIV és destacable, i més si tenim en compte que les notícies d'aquest tipus són força escasses i que l'estudi de la fiscalitat jueva és un tema poc estudiat¹⁰.

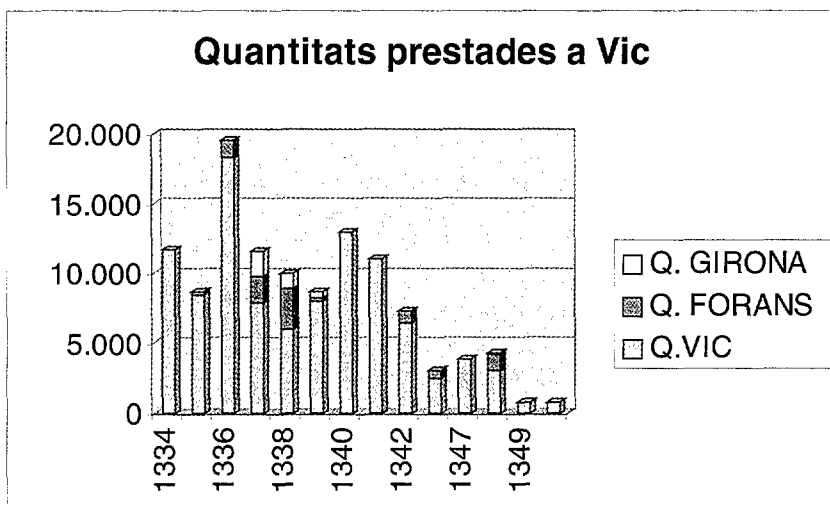
ECONOMIA

Els documents referents als jueus de Vic mostren la importància de l'activitat creditícia en aquesta comunitat: prestaven a cristians de totes les classes socials i era el principal mitjà de vida d'alguns jueus.

ANY	Q. TOTAL	Q. VIC	Q. FORANS	Q. GIRONA
1334	11.676	11.676		
1335	8.699	8.399	300	
1336	19.548	18.344	1.204	
1337	11.557	7.854	1.970	1.733
1338	9.991	5.947	2.890	1.154
1339	8.672	7.939	301	432
1340	12.887	12.887		
1341	10.963	10.963		
1342	7.318	6.358	960	
1343	2.998	2.498	500	
1344	4.622	4.052	440	130
1345	25.112	25.112		
1346	7.740	7.740		
1347	3.865	3.865		
1348	4.221	3.079	1.078	64
1349	817	817		
1350	802	802		

⁹ Corbella, *L'aljama de jueus de Vic*, ps. 126-130. El document amb les intencions de Girona el trobem al mateix llibre, p.204, núm.52; el que conté les exigències de l'aljama barcelonina, a la pàg. 205, núm.54

¹⁰ ASSIS, Y.T., *Jewish Economy in the Medieval Crown of Aragon., 1312-1327. Money and Power*. EJ Brill, Leiden-New York-Köln, 1997. Brill's Series in Jewish Studies, vol. XVIII; BERTRAN, P., "La fiscalidad extraordinaria de las aljamas de judfos de la Corona de Aragón (1309-1317)", *Sefarad*, any LII, fasc. 2, 1992, ps. 305-322; SÁNCHEZ, M., "La fiscalidad real y las aljamas catalanoaragonesas en el primer tercio del siglo XIV". *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 3 (1982), p. 93-114; SÁNCHEZ, M. "Els jueus i el poder reial". *L'Avenç* (Barcelona), 81 (1985), p. 50-53

Com podem veure, a la documentació consultada apareixen pocs jueus gironins prestant diners a la ciutat de Vic, i sempre es tracta dels mateixos jueus: l'any 1337 Salomó Vidal era procurador d'Astruch des Mestre i en Jucef Vidal ho era d'en Caravida. El mateix any, Jucef Vidal deu diners a Vidal Bartzelay, jueu de Girona; l'any 1338 trobem Caravida Mercadell i el seu fill Salamó Caravida (alguns són deutes *ultra ultra debita*).

Un any més tard, Maimó Mercadell, jueu de Girona, ordena procurador seu Salomó Vidal i Astruch Mercadell per cobrar els deutes que se li deuen a la diòcesi de Vic. L'any 1348 algú i la seva dona Astruga, ordenen procurador seu Mossé Ravaya, fill de Salomó Ravaya, de Girona¹¹.

Jucef Vidal ordena procurador seu Samuel (...) per cobrar els diners que Vidal Barçelay¹², jueu de Girona, li deu *cum instrumento ebraico*. Quan el 1342 en Salomó, fill de Taroç Isaac, *quondam*, jueu de Girona, ordena procurador seu a Isaac Taroç, jueu de Girona, per cobrar deutes, legítima paterna i deutes, ens diu que és segons "instruments *hebreus* i llatins". Per tant, aquests contactes entre ambdues comunitats existiren però la documentació, en llatí o hebreu, no s'ha conservat.

¹¹ ACF, L. J. 1341-1354, fol. 139v-140r, núm. 344

¹² Aquest Vidal Barçelay també el documentem com a *soror* d'Aron Cellem, i al L.I.19 confessa que Jucef Vidal l'ha satisfet en 300 dels 700 sous que li deu per negocis alimentaris seus (més endavant diu *in salaris medicorum*)

Relacionat amb delictes relacionats amb el préstec, sabem que l'any 1347 el rei ordena al jutge de la cort de la ciutat de Vic que atengui a l'execució contra diverses persones de la vegueria de Girona obligades per deutes amb Jucef Lobell, jueu de Vic, i el jutge s'hi negava al·legant que l'execució va ser iniciada abans d'ocupar ell el càrrec de jutge¹³.

LLAÇOS FAMILIARS

Aquestes activitats econòmiques es reforcen amb vincles familiars: les famílies més importants de Vic busquen mullers/marits als seus fills/filles en altres poblacions, i Girona no és una excepció. Per tant, és normal que alguns jueus que viuen a Vic tinguin béns immobles a Girona, o que en moments de dificultats, com després de la pesta negra o dels assalts als calls del 1391, busquin refugi a Girona.

Els documents referents als jueus de Vic ens parlen de l'*aharayuç*. Aquest mot s'aplica a l'obligació que pesa sobre els béns del deutor en el moment d'acceptar el deute, i aplicat al dret matrimonial jueu, els jueus medievals catalans al moment de redactar el contracte matrimonial (*ketubà*) feien apart un document (*setar aharayutz*) que obligava el retorn dels béns i del dot si la muller moria sense deixar descendència; segons els protocols de l'Aleixar, també volia dir escriu¹⁴. Segons els *Libri Iudeorum* de Vic es tracta d'un costum entre els jueus de Girona que consisteix a deixar una quantitat de diners en una caixa amb dos panys, i el pare té una clau i el gendre l'altra. Un document de 1341 ens diu:

*“promittimus nunc deponere nomine vestro et de dicte (...) quadam caixia quod habeat duos panys sive tancadures, de qua nos teneamus unam clavem et vos alteram, et dicta caixia stet in hospicium nostrum in civitate Vici, si nun ibi habitaverimus et alii (...) ubicumque habitaverimus sive tenuerimus domicilium nostrum, et hoc pro securitate dicte Dulcie, filie nostre, uxoris vestre et dote sua, iuxta et secundum consuetudinem sive usanciam assuetam inter iudaeos et iudaeas civitatis Gerunde, que consuetudo sive usancia vocatur in ebrayco aharayuç”*¹⁵.

¹³ACA, Cancelleria Reial Pere III, c. 34, n. 4611. Llatí. Segellada. Sense registrar. Publicat a ESCRIBÀ, Gemma, MANÉ, Maria Cinta, *The Jews in The Crown of Aragon. Regesta of the Cartas Reales in the Archivo de la Corona de Aragon. N5. 1328-1493*. p. 193, n. 1069)

¹⁴ SECALL, *Les jueries medievals tarragonines*, p. 410-412

¹⁵ L.J. 1341-1354, sòlt al principi

La caixa (*techa*) estava a casa del sogre o d'algun intermediari, com en un matrimoni del 1342:

*“quingentos solidos in quadam techa que est in hospicio dicti Astruchi Bonanasch, cuius teche ego teneo unam clavem et dictus Bonanasch aliam”*¹⁶.

Alguns dels principals jueus de l'aljama de Vic van viure un temps a Girona:

- Astruch Mercadell: nascut a Torroella de Montgrí i casat a Vic, visqué al seu poble natal el 1342 i 1343, per tornar a Vic. El 1348 se'l documenta a Girona.

- Jucef Vidal: un dels principals personatges de l'aljama de Vic, el 1347 vivia a Girona.

- Maimó Bonjuhà: localitzem aquest metge vigatà a Girona i Manresa (1347)

- Ruben Mercadell: de Torroella de Montgrí, el trobem a Girona el 1348.

Per exemplificar aquestes relacions entre les dues comunitats, ens centrarem en la figura de Dolça:

No coneixem els pares de la Dolça, ni sabem on va néixer ni quan. Es casà per primer cop amb Bonastruc Bonet, jueu de la Bisbal, i d'aquest matrimoni van néixer tres fills, que coneguem: en Bonet Bonastruc, la Bonastruga i la Dolça, que es casà amb Bonastruc Isaac, de Castelló d'Empúries. El seu segon marit, en Jucef Vidal, era de la família més important de Vic i tenia dues filles del seu primer matrimoni amb Regina: l'Ester i la Dolça. L'Ester es casà amb en Vidal Prohençal, el seu cosí, i quan quedà vídua el 1350 es casà amb en Benvenist Rossell, que s'havia quedat vidu de la seva dona Regina, cosina de l'Ester, i la Dolça estava casada amb l'Astruc Cellem. Una filla, de qui no sabem si la mare era Dolça o Regina, es casà amb en Salomó Caravida de Girona. Del matrimoni entre la Dolça i en Vidal van néixer dues filles, l'Astruga i la Mira, que es casà amb en David Mosse i després amb l'Astruc Vidal.

La Dolça fa una sèrie de donacions a les seves filles: a la Dolça li dóna certes quantitats que no especifica, i a Bonastruga no sabem què li dóna perquè el document està inacabat. A la seva filla Astruga, li fa donació d'un lloc de seure a la sinagoga major de Girona¹⁷.

¹⁶ L.J. 1341-1354, fol. 29-30

¹⁷ ACF, L. J. 1341-1354, fol. 158v-159r, núm. 377. La venda i donació de seients a la sinagoga es documenta en dos casos a Vic, el 1319 es cedeix un seient a la sinagoga major de Barcelona, i aquest cas de 1349 de donació d'un seient a la sinagoga major de Girona; també es documenta a Cervera el 1385, a Barcelona el 1268 i els jueus de Besalú venen seients a la sinagoga de Besalú els anys 1342 i 1399, a la sinagoga d'Empúries el 1405 i a la de Girona el 1331, 1368 i 1376. Aquestes vendes especifiquen a les afrontacions qui seia al costat, i eren seients destinats als homes (ROMANO, "Documentos hebreos de Cataluña y Mallorca", p. 301-306, i GRAU, *La judería de Besalú (Gerona)*, p. 207-208)

Quan en Jucef Vidal mor el 1350, la Dolça i les seves fillastres no es posen d'acord sobre el retorn del dot, que finalment resol una sentència arbitral i la Dolça reconeix haver rebut 19 lliures dels 1.750 sous que se li adjudiquen, i també ha rebut una copa de plata, unes tasses, una corretja, dotze culles i un got de plata.

Les coses amb els fills i parents de la Bisbal estaven també força complicades: el seu primer marit tenia un germà, en Vidal Bonet, casat amb la Dolça i amb qui tingué tres fills: Bonjuha, Bonadona i Bonet Vidal. En Vidal Bonet morí, i el 1339 en Bonjuha i la Bonadona, fills i hereus d'en Vidal Bonet, estàn sota tutela d'en Bonastruc Bonet (germà), en Bonet Vidal (fill) i la Dolça (vídua), i es demana la revocació del seu fill Bonet en les seves funcions de tutor perquè es creu que porta una administració fraudulenta dels béns del difunt. Amb la filla Bonastruga també hi ha certs problemes: el 1347 en Vidal Bonet i en Bonastruc Ferrer, jueus de la Bisbal, exposen el conflicte familiar motivat pel maridatge de Bonastruga, filla d'en Bonastruc Bonet, ja mort. Es tractaria de la filla de la Dolça, a qui l'àrbitre de la controvèrsia declara que ha de residir amb una persona neutral fins que es resolgui el conflicte. No sabem exactament què passava, però sembla ser que no li trobaven marit i de moment estarà amb el seu cosí Bonet Vidal. En aquesta controvèrsia hi participen molts familiars: el cosí Bonet Vidal, parents de la noia (sense especificar) i també en Jucef Vidal, padrastre de la noia. No sabem com va acabar tot plegat, però la Bonastruga rep certes quantitats el 1348, pocs mesos després. Qui també tingué problemes va ser la Bellaire, dona d'en Bonet Vidal, el nebot de la Dolça: el 1351 ja era vídua i va demanar que fossin restituïdes les 30 lliures que va manllevar el seu marit, tutor de Bonet Bonastruc, a Jucef Vidal Bonastruc, padrastre de l'esmentat jueu. Veiem doncs que aquest Bonet Vidal continuava fent operacions fraudulentes. La Bellaire no ho va tenir gaire fàcil, ja que el febrer del mateix any el batlle, a petició d'Astruc Isaac, va ser instada a pagar uns deutes que l'obligaven a guardar hostatge a Vulpellac, o que els tingui a Rupjà o a la casa de Bonjuhà Vidal o d'en Ravaya a la Bisbal. Aquest Bonjuhà és el seu cunyat. El mes de maig encara se li dóna com a termini el dia de Sant Joan per resoldre les seves diferències amb en Bonastruc Isaac. A finals d'any, s'adreça al bisbe de Girona per demanar justícia. Segons ella, Abraham, fill de Benvinguda, va pactar el matrimoni entre ella i Afamana, jueu de la Bisbal, lliurant-li per mà de Jaume Beuda 500 sous en debitori, però l'Abraham acusà Bellaire dient que la carta de deute era falsa i que en Jaume de Beuda no li havia manllevat els 500 sous, i li vol embargar els seus béns.

El gener de 1352 encara no s'havia resolt el conflicte, que tampoc no sabem com va acabar.

La darrera notícia que tenim de la Dolça és que una comissió de 26 persones encarregades dels afers de la comunitat jueva de Girona va vendre a Reina, vídua d'en Caravida Ravaya, i la seva filla Tolosana, dona d'Isaac Desmestre, una casa i dependències al barri jueu de Girona, que la comunitat jueva comprà en part a Dolça, vídua de Jucef Vidal, de Vic, i adquirit en part en bescanvi del que deu a la comunitat en Bonet Bonastruc, fill de l'esmentada Dolça, per contribució amb els impostos i talles de la comunitat, adquisició feta per Saltil Gracià i Salomó Isaac en nom de la comunitat¹⁸.

A la segona meitat del segle XIV no sabem com van afrontar la nova situació els jueus de Vic, perquè la sèrie de *Libri Judeorum* acaba l'any 1354. L'última notícia que tenim de l'aljama de Vic és la conversió dels sis últims jueus el 1391¹⁹, coincidint amb els avalots a tot Catalunya contra els jueus. L'estudi de la documentació notarial del període comprès entre 1354 i 1391 ens donaria la clau per veure com superen aquesta etapa.

Quan la vida a l'aljama era molt difícil, els jueus tenien tres possibilitats: continuar en el judaisme a la mateixa comunitat, continuar sent jueu però marxant a un altre lloc o bé convertir-se. El nombre de jueus instal·lat a Vic anà disminuint i desaparegué en 37 anys, per tant hem de suposar que la majoria de jueus es convertiren (hem vist com després de la mort d'en Salomó Vidal es converteixen tres fills seus) o aniren a altres aljames més grans.

Un cas que podria ser paradigmàtic és el següent²⁰: Tenim notícies d'en Vidal Maimó, que va viure a Besalú abans de traslladar-se a Camprodon. El 1371 en Vidal Maimó es dirigí a Bernat Cavaller, procurador del Comtat de Besalú, per exposar-li que diverses persones de Besalú i de la vegueria li devien diners. El 1372 s'instal·là a Camprodon, però tornà a Besalú fins al 1377. Aquell any va requerir els serveis del metge gironí Bernat des Mestre. Ja recuperat, tornà a Besalú amb la seva dona Dolça i van vendre una casa que tenien al call de Girona per 35 lliures. El 1388 ja era mort, i la seva vídua estava a Camprodon. El seu fill Maimó Vidal estava a Besalú. La mare Dolça es convertí, prenent el nom de Floreta. El 1399 es van casar la Margarida, filla

¹⁸ LOEB, Isidore, "Actes de vente hébreux originaires d'Espagne". En: *Per una història de la Girona jueva*. Girona: Ajuntament de Girona, 1988, p. 486-500

¹⁹ CORBELLÀ, *L'aljama de jueus de Vic*, p. 160.

²⁰ CORBELLÀ, *L'aljama de jueus de Vic*, p. 143-146. GRAU, *Los judíos de Besalú*, p. 122-123.

d'en Vidal Maimó, *quondam*, jueu convers de Vic que vivia a Camprodon, i de la Flor Prat, també conversa, amb en Francesc, fill del metge convers Guillem Blanch. La Margarida té dos germans: en Bernat Minyana, sastre de Vic, convers, i en Maimó Vidal, jueu de Barcelona²¹. A la mateixa família trobem membres que es converteixen i continuen vivint a la mateixa ciutat, mentre que altres continuen practicant el judaisme i van a altres poblacions. Aquesta devia ser la sort de moltes famílies jueves, no només vigatanes, davant els problemes que hagueren d'afrontar.

²¹ GRAU, Manel, *La judería de Besalú (Girona) (Siglos XIII al XV)*. Tesis doctoral llegida a Barcelona, 1975. Olot: Impremta Aubert, 1997